

ЕКЗИСТЕНЦІАЛЬНІ МОТИВИ У «ПОВЧАННІ» ВОЛОДИМИРА МОНОМАХА

Екзистенційність — відома риса української філософської думки, започаткована давньоруськими мудрецьями. Одним з них був Володимир Мономах. Уважне прочитання його «Повчання» не залишає щодо цього сумнівів.

Для екзистенціального світорозуміння характерним є поняття «межова ситуація». Воно виражає екстремальні події в житті індивіда, що примушують задуматись над смыслом життя. Взятись за написання «Повчання» Володимира спонукав страх перед смертю. Як відзначає автор, цей твір він написав, «сидя на санях», тобто готуючись відійти до «іншого світу» (за язичницькою традицією, що збереглась і в XII ст., покійника везли на санях). Заглянувши смерті у вічі, князь «подумал о душе своей».¹

Екзистенціальному підходу притаманне також бачення світу як абсурду. Подібне зустрічаємо і в роздумах Мономаха. Щоб збагнути сутність світу і сенсу прожитого, він звертається до християнської літератури, зокрема, шукає відповіді у «Псалтирі» та у Василя Кесарійського — одного з представників патристики. Володимир не сумнівається в ідеї креаціонізму: «Кто же не воздает хвалу и не прославляет силу твою и твои великие чудеса и блага устроенные на этом свете: как небо устроено или как солнце или как луна или как звезды, и тьма и свет, и земля на водах положена, Господи, твоим промыслом. Звери различные и птицы и рыбы украшены твоим промыслом, Господи».² І все це, гадає Володимир, Бог творив для людини, для її блага, «на потеху». Підкреслена у «Повчанні» й християнська ідея провіденціалізму. Лише з волі Бога «вечером водворится плач, а на утро явится радость».³

Закономірно виникають у князя питання: «Чому в цьому світі, створеному найсправедливішим Богом, за його промыслом, стільки гріха, зла, беззаконня?». Світ в цьому розумінні постає абсурдним, що дуже тривожить мислячу людину. «О чем печалишься душа моя? Зачем смущаешь меня?». Розум не може розв'язати дану антиномію.

Практика князя підказує, що, незважаючи на велику владу, його прагнення змінити суспільство на краще залишається безплідним. Як вихід, він виписує слова з «Псалтиря», що співпадають з його світовідчуттям. «Не соревнуйтесь с лукавым, не завидуй творящим беззаконие, ибо лукавые будут истреблены, а богослужащие — те будут владеть землей».⁴ Отже, всевітнє зло, коли прийде час, знищить тільки Бог. В чому ж тоді смысл життя конкретної людини? Як врятувати душу?

Згідно з православним віровченням, людина може врятувати душу лише за допомогою церкви, яка є посередником між мирянином і Богом. Володимир віддає данину цьому догмату: «Епископы, попы и игумены... с любовью принимайте от них благословение и не сторонитесь, их, и по силе любите и пекитесь о них, чтобы получить от них молитву... от Бога».⁵ Але автор «Повчання» засуджує втечу від світу, усамітнення, самогубу (зокрема, голодування), що з другої половини XI століття дедалі поширювалось і прославлялось в церковному житті Русі.

Володимиру імпонує інше в християнській обрядовості: постійне спілкування з Богом шляхом молитви, цілування хреста як символ вір-

ності своїх слів, гарантії виконання обіцянок: «Если же будете крест целовать братии или кому иному, то проверив сердце свое, начем можете устоять, на том целуйте, а, поцеловав (крест), блюдите, как бы преступив, не погубить души своей».⁶ Приваблює Володимира у віровченні християн і догмат про добрі справи, серед яких він виділяє покаєння, сльози та милостиню, якими потрібно перемагати ворогів своїх і «освободиться от грехов своих и царства (небесного) не лишиться».

Іноді дослідники «Повчання» вказують на відсутність у Мономаха оригінальної філософської концепції чи навіть самостійного осмислення християнських моральних норм. На нашу думку, це невірно. Говорячи про добрі справи, Володимир наголошує на тому, що вони повинні бути конкретними. Ставлячи риторичне питання «Что такое человек, как думаешь о нем?», він, перш за все, підкреслює, що людині притаманна індивідуальність. «И етому чуду дивимся, как из земли создан человек, как разнообразны человеческие лица, если и всех людей собрать не все они на одно лицо, но каждый на свой облик, по Божьей мудрости».⁷ Це теж один з важливих проявів екзистенційності у ставленні до людини як неповторної особистості.

Крім цього, у творі ми неодноразово зустрічаємо поняття «серце», як символ глибинних почуттів, у яких захована основа існування індивіда, його сутність. Вже на початку «Повчання» князь сподівається, що той, кому припадуть до душі його роздуми й настанови, «пусть примет в сердце свое ее и не лениться, будет также и трудиться». Як бачимо, у нього праця, діяльність є зовнішнім виразом того, що є в «серці». Ця ж думка про «серце», як сутність людського існування, повториться там, де йде мова про боротьбу праведників і грішників. «Оружие извлекли грешники, натягивают лук свой, чтобы подстрелить нищего и несчастного, поразить правых сердцем. Оружие их поразит сердца их, и луки их сломаются».⁸ Далі йдеться про те, що тільки перевібивши серце своє, можна давати обіцянку іншим.

Наведені положення свідчать про те, що риса української філософії — кордоцентризм — зароджується ще в давньоруській світоглядній думці, зокрема, у «Повчанні» Мономаха. Різні аспекти концепції «серця», що пронизують українську філософію, особливо у XVIII—XIX ст. (Сковорода, Куліш, Костомаров, Гоголь, Юркевич), безсумнівно, є прояв властивого їй екзистенційного мислення.

Отже, вчив Мономах, усі люди різні. Тому й підхід до них повинен бути індивідуальним. Добрі справи мають бути спрямовані не на людський загаль, а на конкретну особистість: «Но сколько можете, по силе, кормите и подавайте милостыню сироте, и вдовицу оправдайте сами, а не позволяйте сильным погубить человека... Не губите ни единой христианской души... Ни единого человека не пропускайте не поприветствовал его и не подарив добрым словом».⁹

Володимир Мономах, — справжній інтелігент свого часу. В посланнях митрополита Никифора говориться про те, що він був дуже освіченою людиною, цікавим співрозмовником. Для інтелігенції всіх часів спільним у світовідчутті є пошуки смислу життя, сутність людського існування, співпереживання конкретній людині чи людям і прагнення практично їм допомогти.

Екзистенціалізм ХХ ст. є виразом психологічного настрою інтелігенції в екстремальних соціальних умовах: у кризові 20-і роки нинішнього століття в Західній Європі, в період другої світової війни та в тяжкі післявоєнні роки відбудови. Але історичні корені подібного світовідчуття сягають в глибину віків, у тому числі і в годину, коли Володимир Мономах відчув себе «сидячим на саях».